

24246

891.99-82

U-42

Unp

3673

891.99 - 82

W - 42

ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՒՅԱՐՆԵՐ

Մ Ր Ր Ի Կ Ը

Գրեց՝ ԱԻՍԵՅՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Մ Ե Լ Բ Ո Ն Վ Ա Ր Ժ Ա Պ Ե Տ Ը

Գրեց՝ Ա. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Զ Ա Լ Օ Ն

Գրեց՝ ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Գին 15 Ս. Բ.

Տպարան « ԱԶՂԱԿ »

Պեյրուս, 1927

Մ Ր Ր Ի Կ Ը

Գրեց՝ ԱՆԻՏԻՍ ԱՆՍՐՈՆԵԱՆ

«ԱՐԵՂ, ԿՐԵՂ, ԴՈՂՄԱ ԿՐԻ»
ԺՈՂ. ԵՐԳ

I

Կռուկները կողոցով չաւմ էին մեր աշխարհից:
Հովերը խիստ էին ու ծառերի տերեւները սզւորած,
Գողգոթում էին վաղաժամ:

Այն տաքին ժամանակն շտապում էր, չը զիտես
ո՛ւր... և մարդիկ ու կենդանիներ հրհրում էին իրար:

Աշուն էր. արևը չզիտես ե՛րբ էր ծագում, և վեր-
ջալոյսին ստուերները շատ վաղ էին իջնում. արշալոյս
ու վերջալոյս թարթում էին իրար:

Նրեկոյ էր. մեր քաղի գուռը շարաչիւնով թակեցին:
Հայրս, որ նոր էր վերադարձել արհեստանոցից ու
մտախոհ նստած, հանդարտ քաշում էր համրիչը, յան-
կարձ ցնցուկից այդ ձայնից ու մօրս նայեց:

Ծանօթ թրիկկոց էր — զիւղի զգիւրը աշնան հարկն
էր պահանջում:

— Բաւա ջան, չուտ վազիր, ասա՛ հայրիկս տանը
չի, պատուիրից ինձ հարս, ու շտապով ոտքի ելաւ:

Նա վազեցի դէպի բակի դուռը որ գզրի հարուած-
ների տակ շարունակում էր ճռնչալ:

«Թրը՛խկ, թրը՛խկ, թրը՛խկ»...

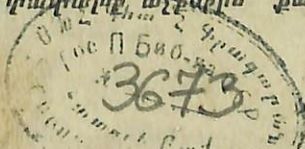
Վախվեալով դուռը բացի, առջևս կանգնած էր մեր
գեղի զգիւրը, Քաշալ-Բողէն, Թանձր, կատաղի բեխե-
րով, բրդերդոտ փախախտ աչքերին քաշած, ահագին

92693-Վ2

2003

721-2002

մահակը ձեռքին, ինձ նայեց խոտոռ ու մամռաց:

— Հը, հէրդ ո՛ւր է:

Սարսափեցի, մանուկ էի հինգ-վեց տարեկան:

Հայրիկս... հայրիկս ասաց... չէ, չէ, չասաց, հայրիկըս, հայրիկս տանը չի, — թոթովեցի ես իսպառ չըփոթուած գզրի ահաւոր տեսքից:

— Ի՞նչ... Ի՞նչ... տանը չի՞, — որոտաց նա մահակը գլխիս ճոճելով, — ասնը չի՞... շա՛ն ձագ, համ տունը չի, համ էլ՝ «ասա՞ց»...

Սյդ թշուառ «ասաց»ը, որ իմ անհնարին խռովքից յանկարծ թռաւ շրթունքիցս:

Հօրս մատնել էի:

Բղդէն թափով դէն շարտեց ինձ դրան առաջից:

— Հիմա կը տեսնենք, թէ ի՞նչպէս տանը չի. ինձի Բղդէ կ'ասեն, — որոտաց գզիրը ու սլացաւ. դէպի մեր տուն:

— Հայրիկ, հայրիկ, — ճչացի ես լեղապատառ ու ստիճի եղնելով, լալով վազեցի գզրի յետեւից. հայրս տանը չկար:

Մայրս արի էր. գզրի առջև ցցուեց զայրոյթով ու ճչաց.

— Հը, ի՞նչ ես կատաղել, Քաչալ-Բղդէ, քո էլ քո ուէսն էլ, քո հարկն էլ. երեխիս «եղապատառ» արիք. ի՞նչ ես փրփրել, ծէնդ գլխիդ գցել, ասես զեղի թագաւորն ես. երեխայիս թակում ես, անօրէն, տես, արնշաղալս ես արել երեխին:

Մայրս գրկեց ինձ. Քթիցս արիւն էր գալիս, ես չէի չկատել — գետին էի զարկուել ուժգին, այժմ միայն շօշափեցի, ձեռքս կարմրել էր, և լսեցս սաստկացաւ:

— Շո՛ւն Բղդէ, — ճչացի ես արցունքի միջոց:

Բղդէն չլսելու տուեց իմ ծանր խօսքը. որի մէջ իմ մանուկ վիրաւոր հոգու բոլոր ցաւն ու ըմբոստութիւնըն էր:

Մինչդեռ մայրս իմ երեսի արիւնն էր սրբում, գզիրը կանգնած էր իսպառ կարկամուած այս տեսարանից, անելիքն ու ասելիքը չիմանալով, յանցաւորի պէս խեղճացած թոթովեց.

— Դէ, տէրութեան հարկն է, քուրիկ, մենք էլ թագաւորին ծառայող մարդ ենք. ի՞նչ անենք, ուղղում են. ախր, քանի՞ օր եղաւ զնում եմ գալիս. ուստան չկայ ու չկայ:

Ուստան հայրս էր:

— Հասկացանք, — պատասխանեց մայրս միշտ դայլոյթով, — հասկացանք. թագաւորի ծառայող ես դու էլ, Քաչալ Բղդէ. էրեկ թագաւորին, քեզ պէս ծառայող ունի. տէրութեան հարկ, տէրութեան ցաւ ու զարհուժա՛ր, գլուխներս տարաք. կը տանք էլի, հօ չէ՞ք սպանի, մարմնք, կը տանք. հօ չը փախանք, չէ՞. երեսան ասաց, թէ հայրը տանը չի, էլ ի՞նչ ես հարբ ու զօրք անում մեր գլխին:

— Ախր երեխան էնպէս չասաց, — կմկմաց Բղդէն:

— Երեսան երեխի պէս կ'ասի, Քաչալ-Բղդէ. վա՛յ քեզ, թէ երեխայիս մի բան պատահի վախից. արիւնշուայ ես արել, անասուած Քաչալ. գլխիս լաչակ է, ախ քո մահակից քաշուողը չիմ. հայդէ՛, եկածդ ճամբովը յետ գնա. ու մէկ էլ էս դուռը չթխկացնես. կը տանք հարկն, ասում եմ կը տանք...

Բղդէն այս անգամ իսպառ ոչնչացած, ձեծուած շան պէս քաշուեց հեռացաւ:

Մօրս արիութիւնն ու իմ արիւնն ու արցունքը յաղթեցին:

— Շա՛տ վախեցար, բալաս:

— Չէ՛, մայրիկ. ես չեմ վախենում Բղդէից:

Արցունքի միջոց ժպտում էի մօրս ու համբուրում իր անուշ դէմքը:

Գործից վախճեցել էի, մանաւանդ արիւնից, բայց հրապարտ էի, ծննդներն հոգսի ծանրութիւնն էի դգում իմ փխրուն ուսերին, ու այնպէս երջանիկ էի, որ հայրւս իմ շնորհիւ ազատեց գլորի անարգանքից ու ծեծից:

Խնդմ, անհար մանուկ էի, ու յանկարծ մեծայայ, այնպէս մեծացայ, արիւն էի թափել, իմ առաջին կաթիլ արիւնը:

— Մայրի՛կ, ո՛ւր է հայրիկը:

— Հիմա կը գայ, բալաս, հիմա կը գայ:

Հայրս կտուրներով փախել էր. ծածկուել:

Անկողին յտայ. ձիթէ ճրագը մեղմբւ պլպլում էր, ու մեր խրճիթի պատերի վրայ խաղում էին անծայն ստուերները խոհուն ու արտում, որպէս մեր կեանքը: Սեան ստուերը բարի էր. առաստաղից մինչև յատակ ձգուած էր նա ու մէջքին պահում էր մեր յարկը կանգուն վիթխարու պէս: Բիչ այն կողմը մեր բահն էր ու գերանդին, որոնց ցուքերը ժպտում էին իրենց դողդոջ ստուերներին: Աւելի հեռուն՝ տան խորքում ալ ըստուերներ կային, որոնց ծագումը չգիտէի, և որոնք սակայն իբար էին գալարւում, փսփսում ու բաժանւում. անծայն դաւաղիւնների պէս: Ո՞ր տեղից եկան սրանք, ի՞նչ են շնչում իրար — մանուկ միտքս գործում էր տանջանքով:

Ամենից դաժանն ու չարը մեր աղի մեծ պահեստի — մի մեծ կուէ ամանի ստուերն էր, այլանդակ մի հրէշ, առանց թաթերի, փարի վրայ շնթրկած, թանձր գլխով, ահաղին երախով մի կենդանակերպ, որի ապակէ դոյգ աչքերը ցուր էին արձակում ու թարթում ստուերներին: Ճրագի լոյսի դողդոջների հետ աղամանի ստուերը մերթ թազնւում էր իր թիկունքին, մերթ երևում, ծռռւում, գալարւում օրհասակն ցնցող մանրով:

Սարսուռ կար մեր տան բոլոր անկիւններում: Մայրւս հանդարտ կարում էր, ճրագի առաջ կռացած: Ու այնպէս մենակ էինք ես ու մայրս — աշխարհիս դուրս և ստուերները խոհուն, իմացական, իրենց շարժումներով՝ պաշարել էին մեզ:

— Մայրի՛կ, սղամանը ծածկիր:

Նա գլուխը բարձրացրեց կարից, անհանգստութամբ իր շուրջը նայեց:

— Յիսուս, Գրիստոս, ասաց մայրս, երեսաս փախեցել է, զրոյդ տանի քեզ, Բիդէ, քնիր բալաս, ես արթուն եմ: Ու նա երկիւղածութեամբ խաչակնքեց անկողինս, ապա վեր կացաւ՝ երկաթէ շիշը բերեց դրեց կողքիս:

Մայրս արթուն էր. ես քուն եղայ:

Զգիտեմ, հայրս ե՞րբ վերադարձաւ տուն:

II

Կռունկները կղզոյով անցնում էին մեր երկնքով. շտապում էին. աշունը շուտ էր առաջացել, ծառերի տերեւաթափը վաղուց էր վերջացել, աշնանացանը՝ նոյնպէս. հատ-հատ տեղեր կային միայն ամայացած դաշտերում, ուր ուշացած սերմնացանը հե ի հե վերջին հատիկներն էր ձգում, քանի ձիւնը չէր կոխել:

Անորոշ ու անշող մի խուճապ էր բռնել մթնոլորտը: Դժնան անուշ տրտմութեան տեղ՝ կամացուկ զարթնում ու փուլում էր դաշտերի և բնակարանների վրայ մի անորոշ ու խեղդող երկիւղ:

Զմեռը շատ մօտ էր, Արարատեան աշխարհի գուլում ձմեռը: Մրտերն սկսուել էին: Կանգնած ջրերի երեսին գիշերները սառցի բարակ շերտ էր կապւում. ստուերապատ տեղերի եղեամբ ցերեկը էլ չէր վերանում:

Մասիսի ձիւնն իջել էր արդէն կիսից շատ վար, դէպի լանջերը: Իմացական ու անողորմ մի բան ունէր այդ ձիւների ճերմակ ու ցուրտ զանգուածը, անձայն, անշուշտ մի հրէշ, որ ասես վիթխարի լերան խորհրդազաւոր կամքով օր աւուր, խաղում, իջնում էր դէպի դաշտերը, դէպ իր ոտների տակ ծաւարած խրճիթները:

Հովեր էին բարձրացել խստաշունչ թափով ու ողջ Եփեսոսից էին փչում, նրա անյատակ, խաւար անդունդներից շղթայագերձ դուրս պրծած:

Մասիսն էր հեռւմ ու ամէն մի հեքը՝ մի մրրիկ, որ եռում, ժայթքում էր նրա ծով արգանդից:

Մթնոլորտի մէջ մութ ցաւում կար:

Միայն ազդանքներն էին սաւառնում բարձունքում, օդի սարսուռնի մէջ լողում ու կռում անճոռնի հանոյքով:

Ու մի հարկը դեռ պատրաստ չէր...

— Էս գիշեր ջուրը սառել էր, — ասաց Դայրս մրտահոգ, երբ հայրս երեկոյեան տուն եկաւ:

— Աստուած ողորմած է. Աստծու պահած գառը գայլը չի օւտի, — պատասխանեց հայրս հանգիստ:

— Տնաշէնի մարդ. սրտիդ սար կը դրուի. ախր ո՛չ ձմրան բնադուռն ենք աղացել. ո՛չ մի հատիկ սերմ ձգել. ջուրը սառում է, շուտով ջրադացները կը կապուեն. սառած գետինն էլ սերմ չի առնի. էս մեր ծէթ պիտը քաղցից կը կոտորուին, քո Աստուածը...

— Աստուած ողորմած է, ասում եմ, — կրկնեց հայրս սրտենդած, — նա իր ստեղծածին հացից չի զրկի:

— Հսո՛ւմ ես կռւնկների լղղոցը. էսօ՛ր քանի՛ երամ անցաւ:

Խաւար երկնքից չուռնկների մի ուշացած երամ էր անցնում ու նրանց մեղմանուց կղղոցը, որպէս մի հեռաւոր մեղեդի, փռում էր գիւղի ու սրթսրթացող

դաշտերի վրայ:

— Շտսպում են, գիշերանց են զնում. արեւի յետեւից են վազում. ձիւնը մօտ է, ասում են, շատ մօտ է. իսկ դու քո Աստծու ողորմութեան պոչից ես բռնել — իսկի չտեսանք էդ ողորմութիւնը. սե աղուէսի մորթ է դրածել մեզ համար:

— Սիրտդ լէն պահի՛ր, կնիկ. մարդ որ իր սիրտը լէն պահի, ամէն բան կարգին կ'երթայ. Աստուած էլ կ'ողորմի: Սրտենդութիւնը չարութիւն է. այ կնիկ, Աստծուն դուր չի գայ. Ամէն բան մարդու սրտից է կախում. չարն էլ բարին էլ այ էստեղ է. — ասաց հայրս, ձեռքը ձախ կրծքին դրած, — սիրտդ վախ մի գցիր, էսօ՛ր էգուց հարկը կը տամ, յետոյ իսկոյն արտը կը ցանեմ, ու Գրադացը եր վագեմ. Դեռ արեւ կ'ուեննոնք, աշունը բարի է. մէկ հարկը տանք, պրծնինք:

Այ այդ հարկը, որ վիշապի պէս խեղդում էր մեզ:

Հայրս ամէն առաւօտ արադադի առաջին կանչին վեր էր կենում, դարձնոց գնում ու միջև ուշ երկուկոյ անընդհատ լսում էր նրա կռանի, հարուածների ձայնը. պէտք էր հարկը վաստակել:

Եւ այդ հարկը ո՛ւթ ուռլի էր... Հօրս ամբողջ ժամանակը, ուշք ու միտքը, քրտինքն ու վաստակը բռնել էր: Սրտ ու անգաստան, բնադուռն ու ջրադաց սպասում էին հերթի:

Եւ Մասիսի լանջից ձիւներն իջնում, հա իջնում էին դէպի դաշտ ու բնակութիւն. և պաղ, սարսուռեցւորի հողմերը փչում էին հա՛ւ փչում կծկուած խրճիթների վրայ: Ու հսկայ լերան ու իր մրրիկների հանդէպ հօրս կռանն էր շունգում, սալը տնքում, և քրտինքը ծորում հակատից օւ կայլակներով:

Հինաւուրց պայքար էր, կ'տաղի ու յամառ մեռւածարտ. ո՛վ պիտի յաղթէր:

Մասիւնը, թէ մո՛ւրեմը:

Բրախմը, թէ արհաւիրքը ծմրան:

Եւ հայրս ու Մասիսը երկսով էլ ամէն առաւօտ արեւին էին նայում, մէկը պաղ ու անհոգ, որպէս մահր, միւսը՝ երկչոտ ու պաղառական, որպէս խեղդող կարիքը: Արեւից դուրս հայրս իր աղօթքն ունէր, իր հաւատն անդրդուելի:

Դաժան Մասիսն աղօթք չունէր և ոչ հաւատ. ինքն ե՛ւ ալօթք էր ե՛ւ հաւատը քարացած:

Աշնան վախճուկ ժպիտը սակայն դեռ շարունակւում էր:

Ամէն առաւօտ արեւը Մասիսի թիկունքից դարձեալ բարձրանում էր. նրա բարի ցուքերը դեռ հալում էին ջրկնիքի երեսի սառցէ բարակ շերտերը, լիզում էին տեղեւազուրկ ծառերի բարակ ոստերին փարած գիշերային եղեամի սպիտակ սփռոցը. Մասիսի այրերին դեռ քաղցած գայլերը դուրս չէին թափուած ու նրանց մահասարսուռ ոռնոցը չէր խռովում մեր արդար գիշերների խաղաղութիւնը:

Աստղեր կային յստակ երկինքին յակինթի պաղ ցուքերով, ու հերման ձիւների վրայով սուրացող հերման հոգմերը վանում էին խաւարը ու գիշերները հովհարում: Միայն կռուկներն էին եռանկիւնի երամով մեր երկնքից անցնում խուճապով. ցրերի մէջ չէին իջնում. երկար պարանոցներն առաջ ձգած, աչքերը շնշտ դէպի հորիզոն, դէպի անծայրածիր հեռուն, նրանք կղզում էին ու շտապում արեւի յետեւից: Երբեմն նրանցից մէկն ու մէկը յետ էր ընկնում, ժողրոււմ գիշերային խաւարի մէջ. նրա կղզոցը դառնում էր լալագին ու անհառ. այն ժամանակ մայր երամը յուզւում, փոթորկւում էր, եռանկիւնին քանդւում էր, կռուկները պրպտում էին երկինք, նրանց կղզոցը դառնում

էր հաւար, մինչև որ ժողորուած թռչունը խառնուէր երամին, և լուս շարունակւում էր:

Մասիսը թաշթում էր վերից:

Հօրս մուրճը զրնգում էր և ներքեւում, նրա տնեւի տակ:

Պէտք էր աշնան հարկը ճարել:

Ու գզիր Բզդէն կանչում էր փողոցներում.—

— Հարկը բերէ՛ք, հարկը տէրութեան, հարկը...

— Չարհումար, գրողը տանի քեզ, լսւում էր պատերի յետևում կանանց զգպուած անէծքը:

III

Աշնան հա՛րկը, ութ ուուրի:

Շշմացուցիչ գուճար էր մեզ համար:

Ու այդ ութ ոուրուց հիւնդլ միայն հառել էր հայրս իր մուրճի հարուածներով. մնացած երեքը չկար ու չկար: Երեք ոուրի,— հեշտ է ասել: Պէտք էր կոպէկ-կոպէկ հաւաքել, երեսանների բերնից կտրել, գէթ մի ամբողջ ամիս մսի կերակրից հրաժարուել, ատամներով ծախքերը կրճատել, որպէսզի այդ յգովուած երեք ոուրիին հաւաքուի:

Հայրս արհեստանոցից տուն էր դառնում երբեմն իօպառ դատարկ ձեռներով. ալ աշնանը գործիքների պէտք չկար, վաճառք չկար, վաստակ չկար:

Երբեմն, էլ մի խուճացած, կեղտոտ թաշկինակի մէջ կապտած՝ բերում էր քանի մը սև փողեր, զրուայ վաստակը, որ թափում էր մօրս առջև:

— Էլի մի բան ելաւ էսօր, կնի՛կ. բն՛ր տեսնենք ի՞նչ կը դառնայ եղածի հետ:

Մայրս լռելիայն ոտքի էր ելնում, բաց էր անում տախտակէ իր հին անտուկը, և հնոթիների, զգեստների ու կապոցների տակից դուրս էր քաշում մի գորշ,

հնամաշ կտաւէ քսակ ու միջի դրամը թափում էր թւ-
ղիքի վրայ: Ապա երկուսով կռացած ճրագի առաջ՝ ըս-
կըսում էին համարել: Ուշադրութեամբ ու խնամքով
զատում էին իրարից արծաթէ և պղնձէ դրամները:
Մէկը սպիտակ փողն էր դարսում, միւսը՝ սև փողը,
որոնցից կազմում էին փոքրիկ սիւնակներ, ամէն մի
սիւնակը՝ մի ռուբլի: Երբ գասաւորումը վերջանում էր,
սկսում էին համարել ռուբլիները — մէկ, երկու, երեք...
Վերջին օրը եղաւ հինգ ռուբլի երեւոյն և վեց կոպէկ:
Կոպէկները կազմում էին օրուայ վաստակը:

— Ութ ռուբլին դեռ ո՛ւր է... պակասում է էլի
երկու ռուբլի վաթսուն և չորս կոպէկ, — ասաց մայրս
տրտմութեամբ:

— Հա՛, կնի՛կ, թարս օր էր. վաստակի մեծ չէ.
վնաս չունի, Աստուած ողորմած է. բարով-խէրով ե-
կող շարաթ մի բան կ'անենք, — պատասխանեց հայրս
յանցաւորի ձևով:

— Է՛հ Աստուածը... նրա ողորմութիւնն էլ հօ...
ի՛նչ ասեմ, մեր գեղի գզիրն էլ նրանից զօրաւոր է,
ձեռքին մահակ ունի, թիկունքին՝ ուէս, իշխաններ:
Հսօ՛ւմ ես ձայնը փողոցներում, Գափրիէլ հրեշտակա-
պետի վոդն է փչում նզովումա՞ծը այսօր. փրկութիւն
չկայ:

— Մի՛ խօսիր էդպէս, ա՛յ կնիկ. ասածդ լաւ չի,
Աստծուն դուռ չի գայ. սիրտդ լէ՛ն պահիր, ասում եմ,
սի՛րտդ, սի՛րտդ:

Մայրս ահա՛ ջ չդրեց յորդորներին ու շարունակեց. —

— Ութ ռուբլի էլ աշնան հարկ կը լինի՛... ո՛վ էր
տեսել. դերու հինգ էր, էս տարի յանկարծ ինչպէս
դարձաւ ութ. պետական հա՛րկ, չէ մի պետական ցաւ
ու վահրժումար. կէսը ուէսի ու իշխանների անկուշտ
փողն է մտնելու: Երեսնաներս թոնիր ձգես մշահոտ չի

դայ. տկոր են ու մի օր կուշտ, մի օր քաղցած կռանդ-
թրխկացնելով պէտք է յոպէկ-կոպէկ հաւաքես, ա-
րիւն-քրտինք թափես գեղի զօրաններին կշտացնես.
հա՛յ քանդուի էս աստուրը, քա՛ղ դուրի:

Ա՛յ կնիկ, անխելք բաներ մի ասա՛, ախր թավզի՞*)
են արեւ, հօ իրենց գլխու, իրենց քէֆին չի՛:

— Թավզի՛ն արեւ, ի՞նչպէս չէ, լաւ թովզի են ա-
րիւ. եկող-գնացող, հազար ու մի թալանչի պաշտօն-
եալի հետ լափել են, լափել ու ծախքը գեղի վրայ
դրել. թովզի են արել, հայրաթ թովզի կ'անեն: Դու
կռանդ զարկ առաւօտից երեկոյ, քեասիք-քիւսուք թող
իրենց ոտների միտն ուտեն, օձերի հետ ջուր խմեն,
քարը բարձ շինեն, հողն՝ անկողին, փուշ ու տատասկ
տրտեն, մի պատառ հաց ճառելու համար. Ու գեղի
հաստափորները թովզի կ'անեն. թագաւորի թովզին
վերից սրանցը՝ վարից, ու զուլումը մեր գլխին. էս
վէրան աշխարհի հիմն է ծուռ դրած, ա՛յ մարդ. հիմը
քանդուի, բրդաշ ըլնի. ախ թէ ձեռքս ճառ լինէր,
կրակ կը տամ, կրակ, թող արարաշխարհ փոթոթւի,
մախիթ դառնայ:

— Մեղա՛յ քեզ Աստուած, մեղայ քեզ Տէ՛ր... ա՛յ
կնիկ, ա՛յ կնիկ, — հայրս չվերջացրեց խօսքը, լո՛ւքերը
կիտեց, գլուխն օրերեց ու ընկզմունեց մտածումների
մէջ:

Մայրս նորից դրամները հաւաքեց, քսակն ածեց ու
պատրաստում էր կրկին անտուկի մէջ փակել, երբ
յանկարծ մեր դուռը թակեցին: Մտողներս իրար նաւե-
ցին զարմացած:

— Գգիբն է՞ արդեօք, — ասաց հայրս:

Դուռը նորից ծեծեցին:

*) Հարկաբաժանումն:

Մայրս ուշադիր ականջ դրեց:

— Չէ՛, սա զգիր թրխոցը չը, կամաց է,— ու գնաց դուռը բացեց:

Ներս եկողը էրկէն Փարին էր, բոստանչի Մանուկի մայրը: Այցը տարօրինակ էր ու տարածամ:

— Ի սէր Աստուծոյ, ուստա, մի ճար արա,— աւագ պառաւ աղերսագին, ժողի հմ եկել, տղաս բանտ տարան անաստուածները, մի ռուբլի է պակասում անտէր հարկից, բնադուն չենք աղացել, արտը չենք ցանել, խեղճ տղաս էլ բանտ գնաց, ձիւնը դունրս է կոխել, մի ճար արա, Աստուած օրհնի քո օջաղը, քո մուրճ ու գնտանը ձեռք բռնի, էդ մի ռուբլին հոգու պարտք տուր, էգուց տանեմ տղաս հանեմ բանտից: Մանուկը գիտես, քո պարտքի տակը չի մնալ, մի օր էլ նա քո հաւարին կը հասնի, բախտերիդ սիրուն, մի ճար, մի հնար:

Պառաւ խօսում էր, աղերսում ու աչքերը սրբում: Մայրս դրամով քսակը ձեռքին՝ մնաց կանգնած, ինչ անելը չիմանալով: Հայրս դադարեց համրիչը չրխկացնել ու զլուխը մտքերով ծանրացած՝ քաշ ընկաւ կրծքին:

Խնդրեւ դժուարին էր:

Պառաւ Փարին ծնողներին հոգսին ու խռովքին անծանօթ՝ շարունակում էր վշվշալ ու աղերսել:—

— Գիտեմ, վաղն էլ կը գան էն մի հատիկ կոփս կը քաշեն գեղամէջ ու կէս գնով կը ծախեն... Տէր ու տիրական չունենք, պաշտպան չունենք, եղած էն տուգ տղաս է, էն էլ բանտ տարան... Ո՛ւր երթամ, ո՛ւմ գանգատուիմ, ո՛ր ջուրն ընկնիմ:

Հայրս լուռ էր. մայրս գունատ էր ու մռայլ, քրտակը ձեռքին դողդողում էր ջղայնօրէն: Մերթ բնդ մերթ նրա փակ շրթունքները ձգձգում էին ու մի հեզ-

նական ժպիտ, թէ՛ ներքին ցաւի կծկումներ աւերում էին դէմքը վայրենապէս և անթաթ աչքերի պաղ հաւեացքը մնում էր քարացած պառաւ Փարին վրայ: Հօրս խոհուն տրտմութեան առաջ, տանջանքի փութորիկ էր, որ կամաց-կամաց եռում էր մօրս հոգում: Նա շրթունքներն էր կծտում չճշարու համար:

— Փա՛րի քուրիկ... ա՛յ Փարի քուրիկ... Ինչի՞ ես մեր հոգին հանում... տխր, ախր... ասաց մայրս սրտնեղած ու խօսքը չվերջացրեց:

Փարին իսպառ շփոթուեց ու արցունքի միջից մերթ հօրս էր նայում ապուշ-ապուշ, մերթ մօրս:

— Աստուած չանի, Աստուած չանի. Աստուած ձեր մէկը հազար անի,— մրմնջում էր պառաւը:

— Ախր ա՛հ էն սար իր ձիւնն ունի,— շարունակեց մայրս, հինգ վեց ծէթ ու պէտ խմորկեր ունինք, ողջ աչքերը տնկել են մէկ կռանի. մի չարչարիք մեզ, Փա՛րի քուրիկ...

Փարին չհամոզուեց, կամ չհասկացաւ. նա շարունակում էր չարչարել ծնողներին անողորմ ձևով:

— Ձեր բանը ջոկ է,— վշվշում էր պառաւը,— ուստան ողջ ըլնի, Աստուած թեկն ոյժ տայ, մէջքին գօրութիւն. օրհնուած կռանը մէկ թխկացնի, ոսկի կը ծլի չորս կողմից, հարկն էլ կը տայ, հազար ցաւ էլ կը հոգայ. ես ո՛ր հողը տամ զլսիս, ձեռքս ո՛ւմ վէշը ծգեմ...

Հօրս կռանը ոսկի է ժայթքում... Եթէ պառաւ Փարին այնքան թշուառ չլինէր, կարելի էր խօսիլ, թէ նա մեզ հեզնելու է եկած: Սակայն նա հեծեծում էր, ծնկները ծեծում, պաղատում:

— Տղաս բռնաւ... կոփս կը ծախեն...

Հայրս դարձեալ լուռ էր ու շուարուն. հարցական հայեացքը մի քանի անգամ մօրս դարձրեց:

Հասկացա՞ւ ժայրս արդեօք, թէ նա պատուաւ է գոհացնել պառաւին, բայց քաշուած է իրենից երեւի, որովհետեւ նրանց հայնացքներն իրար հանդիպեցին. բրպէս երկու ախոյեաններ, մէկը հայցող ու տրտում միւսը՝ զայրայած հօքս դէմ, նրա մեղկութեան ու փափկաօրտութեան համար. աշխարհի չարութեան դէմ, կարիք դէմ և մանաւանդ՝ այս պառաւի դէմ, որ եկած էր իր խիղճը չարչարելու։

Եւ լանկարծ ժայրս ջղային շարժումներով քսց աւելցնելով քսակը, դուրս քաշեց այնտեղից մի բուրբ ու շարժեց պառաւին։

— Աստուած օրհնի ձեր օջաղը, — տասց պառաւը, դրամը վերցրեց ու երերւով դուրս գնաց դռնից։

Լռութիւնը շարունակուած էր, մի լռութիւն, որ փոթորիկով պիտի վերջանար. հայրս երեւի այդ գգաւով էր, որ նորից սկսեց հանդարտօրէն յիսկաշնել համբիշք. այս վերջին պարագան եկաւ մօրս համբերութեան բաժակը իսպառ լցնելու։

— Հի՛, պրծանք ուստա, — տասց նա հեզօտէն ու խստաձայն, էնպէս էիր նայում ինձ, ասեա մեղքն իմն է, որ Փարին հարկը չի տուել մեղքն իմն է որ նրա տղան բանաւ է մտել, ես ես, որ նրա կովը ձախելու պիտի հանեմ... Պրծանք, տէ հիմա զարկ կուանդ. զարկ, թող ոսկի ծիւ, չէ՞ Փարին տասց, հեռուից խախտի ու ջրն ենք հանում, մօտիկից՝ մերը. Մասին նայեցի՜, յօ՛քքերից մահ է կաթկաթում...

— Աստուած ողորմած է, — եղաւ պատասխանը։

— Աստուած, Աստուած, — ճշաց ժայրս ու շարունակել չկարողացաւ, նսխ ջղախօսէն բրբջաց, ապա խելայիդ քրքիջը լացի փոխուեցաւ...

Շայրս անյայտ մեղաւորի պէս, գլուխը քաշ՝ լուռ նայում էր ու չրկացնում համբիշք։

IV

Դարձեալ մի շարաթ անցաւ.

Հօրս կռանը զոնգում էր անվերջ. պառաւ Փարին մեր գործն ուշացուց. հայրս զարկում, հա՛ զարկում էր սալին. ոսկու փոխարէն կայծեւ էին ցայտում և կըռան ու սալ թնդում էին միասին։

Կռուկներէ չուն վերջ առաւ. Գրանց յետին երամբ մի քանի օր առաջ անցաւ մեր երկնքով աւելի կըծկուած, աւելի խուճապած երամով ու անվերջ կղզոցով։

Արեւն էին կանչում, ջերմ կենդանարար արեւը, ու գնացին ամէնքը ամէնքը...

Ու այն առաւօտ հովն աւելի խիստ էր, աւելի ցուրտ. Գետնի երեսից էր փչում լիզելով հողը, ձիւնի տեղ էր բացում. չոր տեղու ու խոտ նրա շնչի տակ հատկութեամբ էին, պարում, ապա այլանդակ պտտւում գործելով՝ տարւում էին վեր, վեր, ցրիւ տալիս դաշտից։

Մեր ուղղաձիգ դալար բարտիները հովի ուժգին թափի տակ կռանում էին, մղկտում, կրկին ծառանում, կրկին կռանում աղօթաւորի պէս, որ պատրաստում է ծունկի գալ։

Կսրծր հաստարմատ կաղամախները տակաւին յաժառօրէն զարդարուն չոր դեղնած տերեւներով խշրտում էին, թաւ շէկ գլուխները ցնցում զայրացած, ասեց իրենց չոր սաղարթի միջից անհանոյ հոգը դուրս վանելու համար. Կտուրներէ վրայ, խոտի գեղերը ծռում էին, դողում, ու երբեմն քամու մի ուժեղ հասանք շորթում էր մէկ երկու խուրձ, դէպի վեր շարժում քրքջալով ու ցրիւ տալիս երկնքի երեսին։

Հեռուն, սպիտակ մշուշ ծածկել էր լեռները, անձրեւ ու թանձր ամպեր բարձրաւում էին, իջնում, իրար

յիտև ից, իրար զլսին, իրար թիկունքին հեզերի խենթ
քմահաճոյքի հետ:

Այն օրը շատ մթնեց:

Ուստի միայն, սե երկինքը կախուեց վա՛ր, վա՛ր:

Ոչ մի աստղ:

Հովերը գիշերուայ դէմ աւելի մեծացան ու թափ
առան խաւարի հետ. նրանց ցուրտ վզվզոցի մէջ կեն-
դանական մի կ'իրք կար վայրագ ու խօսուէն: Ու այդ
ձայներէն զուրօ գիշերուայ մէջ էլ ոչինչ չկար. երկնքի
ու երկրի տէրն էին, ասելիք ու անելիք ունէին միայն
խաւար գիշերին:

— Շուրտ է դուրսը, — ասաց հայրս ներս գալով, —
քամին էլ շատ խիստ է:

— Միայն թէ անիրաւ ծիւնը չեղնէր, — մըմնջաց
մայրս, — արտ ու ջրաղացը կը մնայ:

— Փառք Աստուծոյ, էսօր հարկի ցաւեց պրծանք:
Օրն օրհնուած էր:

Ու հայրս, տեղ բռնելով, գրպանից կապած թուշ-
կինակը հանեց, մի կոյտ արծաթ ու պղինձ դրամներ
թափեց յատակին:

— Դէ՛հ, շուտ արի, նստի՛ր համարենք, ս'տուկի
փողն էլ բեր:

Հօրս տրամադրութիւնը լաւ էր:

Անմիջապէս սկսեցին համարել:

Արդէն իսպառ գիշեր էր:

Դրսում հովը քանի գնում սաստկանում էր: Մտոդ-
ներս դրամ էին համարում, ու մերթ մէկը մերթ մի-
սը գլուխը բարձրացնում էր հերդիկին նաւում, ակա՛ջ
դնում քսմու ոռնոցին ու կրկին շարունակում հաշիւը:

Հովը ծեծում էր տան դուռը, որ ձխխանի վրայ
դողդողում էր, սողնակը չխկխկում ու աւելի հեռուն,
բակի դուռը բաց խուփ էր անում ու շառաչիւնով

զարգում յետ ու առաջ:

— Ոչնչ, քամին է, — հանգստացնում էր հայրս, —
հէ, տե՛ս, ա՛յ կնիկ, ահա ութ ուռլին, մի բան էլ
աւելի: Հիմա թող քաջալ Բղդէն գայ, վաղը արտը կը
ցանենք, միւս օրը ջրաղաց կը վազեմ. Աստուծ սարը
կը սեանի ծիւնը կը դնի, իր ստեղծածին մի կտոր
հացից չի զրկի:

Բակի դուռը նորից շարաչիւնով զարկւեց:

— Հիմա էլ երկնքի մեծ Բղդէն է մեր դուռը ծե-
ծում. էն մէկից փախար պրծար, արանից ո՛ւր փախ-
չիս. էս քամուց վախենում եմ:

Պատասխանի փոխարէն հայրս ոտքի ելաւ, դուրս
գնաց բակի դուռը փակեց ու յետ եկաւ:

— Ուժեղ քամի է, ամպերը կը ցրի, — ասաց նա:
Մայրս հերդիկից նայեց, զլեւին օրօրեց թերահա-
ւատօրէն:

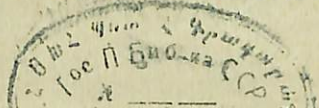
— Ոչ մի աստղ, երկնքի աչքերը կուրացել են. ա-
ղօթքի ճամբաները փակուել. մոլորում քարւան ենք,
որ կողմը դառնանք մութ է... Կռունկները գնացին,
արևն էլ հետները. էրնէկ նրանց, ա՛խ, մարդ իմանայ,
թէ ո՛ւր են գնում:

Մայրս ծնկները գրկած օրօրում էր ու խօսում
ինքն իրան:

— Կռունկները գնացին, ու գարնանը նորէն կը
գան արևի հետ, սիրտդ լէն պահիր:

Մեր կտրին մի ծանր բան ընկաւ թրմոյով. քամին
մեր խոտի դէզը քանդեց ու ցրիւ էր տալիս:

Դրսում ա՛յ սե հովերի վզոց չէր, այլ հազար ու մի
ձայների ալանդակ ժխոր. մէկը հեծեծում էր, մէկը
բառաչում ու տնքում, մէկը քրքում էր խենթի պէս.
միւսը հոնքուրհոնքուր արտասւում. կային որ հաջում
էին իրար վրայ, իրար կրծոտում, խեղդոտում մոմը:

ուրոյմ, ու կրկին հեկեկում ու լալիս:

Դժոխք էր:

Մեր խրճիթը դողդողում էր. դրնդում հիմքից. հոգն էր սուրում ներս բոլոր մեղքերից. դուռը վախից լեզուն բռնած մարդու պէս այրանդակօրէն վիզում էր, ու ամբողջ շէնքը կարծես պատրաստում էր մորիկի սարսափից թափ առնել փախչել: Զրագի լոյսը թրթռում էր անհանգիստ, ու քամու հեքի հետ ծանօթ ստուերները պատերին ցատկոտում էին միւշակների պէս և աղամանի զոյգ աչքերը կայծկւում էին:

Մեր շունը կտրան դէզի տակից, իր սովորական տեղից ցած փախաւ բակը, հեկա դրան առաջ կծկուեց ու կաղկանձում էր անճառ:

Մասին էր շարժուել իր տեղից. անդունդները բաց արել ու բոլոր հողմերը դուրս թողել աշխարհի վայր:

Մորիկ էր, առանձ ու աւերիչ մորիկ...

Յանկարծ հերդիկից սառն ցնցուղներ մազմեցին մեր գլխին:

Ձիւն է... ձիւն է արդեօք...

— Անձրև է, — ասաց հայրս. — փառք Աստուծոյ, ձիւն չի, քամին կը ցրի ամպերը:

Մայրս անշարժ էր, լուռ, ձնօթներն իրար սղօած՝ նայում էր ճրագի պղպլան բոցին:

Մորիկը չէր մեղմանում. քամու կատաղութիւնը հասաւ անասնի չափերի: Մօտիկ լսուեց մի խլացող ցիչ որոտ. մեր հարեանի բակում թթենին շառաչունով ընկաւ. մեր շունը նորից կաղկանձեց ու քամու հոսանքի հետ ուժգնօրէն զարկուեց դրանք. որը լայն բացուեց և մորիկ ու շուն ոռնալով ներս բնկաւ մեր խրճիթը:

Ձիւն էր... բուք-բորան...

Ձիւնի միջիկը մեր տանն էր, մեր յարկի տակ. թոշիւր ու կուժ, խուփ ու անկողինների ծալք վայր. կեանապէս ծածկուեցին ձիւնի բանձր շերտով, որ կատաղի հողմը բացդունից փչում էր ներս: Մեր ճրագը մարեց յանկարծ ու առանց չարչարանքի: Օրօրօցում քնած փոքրիկ եղբայրս զարթեց ու հուտցւ: Մորիկը ծեծում էր մեզ մեր թոնիկի շրթին, մեր օջաղի կողքին: Արաք-աշխարհում էլ անկիւն չունէինք, գլուխ դնելու տեղ չունէինք. վիշապն էր զարթել ու մռնչում, հայոց լեռների հինաւուրց վիշապը. շունը կաղկանձում էր պատին կծկուած:

Հայրս թռաւ տեղից դուռը փակելու. մայրս ճրագը վառեց, ապա շտապեց դէպի լացող երախան. օրօրում էր ու խօսում:

«Քնի՛ր, բալա, քնի՛ր, բալա, կռունկները թռան, թռան, կարմիր արեւը տարան, տարան, գարնանը էլի կը գան»:

«Քնի՛ր, բալա, քնի՛ր, բալա, թող Փարիի տղան ապրի, բանտից ելաւ, գզիր Բղդէն դուռ չի ծեծի, մինչև գարունը, մինչև արև»:

«Քնի՛ր, բալա, քնի՛ր, բալա, մեր բանն էլ Աստուած գիտէ, հայրիկդ կռանի տակ ծիլ ծիլ ոսկի, հայհո՛ւ հոգեր, հայհո՛ւ ցաւեր, սե՛ս և ազնաւներ, քի՛ր բալա, քնի՛ր բալա»:

Դժուար էր զիտնալ, երգում է մայրս, օրօր խօսում, լալիս, անիծում, թէ՛ հեգնում — այս բոլորը միասին էր:

Ու յանկարծ մի ուրիշ ձայն դրան կողմից՝ մորիկի մռնչիւնից բարձր.

— Հա՛, հա՛, քնի՛ր բալա՛, ջանի՛ք մատաղ, կռանս ոսկի կը ծլի, փռնջ-փռնջ ոսկի:

Հայրս երթիկունքը փակ դրանք տուած, զուխը՝ բաց, բազուկները տարածած աներեւոյթ ոյժերի դէմ, աչքերը՝ վառ, գէմքը վճռական, նա փակել էր մրդկի ու զուլումի առջև, մինչդեռ սողնակը վիզում էր ու դուռը հառաչում էր ձիւնի դժուարին բեռի տակ։ Այդ պահուն հարսն ամբողջ բարոստացումն էր ու կեանք։

Ես երբեք չէի տեսած նրան այս աստիճան հզօր ու հուժկու. նրա հասակը աչքիս բարձրացել էր ու դարձել աժտահա, թիկունքը լայն ու յաղթ, բազուկները կռու ու ղաւտատուն, և ձայնը պարուրիչ ու խրոխտ միաժամանակ։

— Վա՛խ կնի՛կ, դու իմ հոգին հանեցիր քո վայժալով, — շարունակեց հայրս, — Ի՛նչ ես վշտում, Ի՛նչ ես սուգ անում, աշխարհ չփրաւ գլխներիս։ Կռու՛նկ ես երազում, գարնան արե՛ւ, անխելք կնի՛կ, կռու՛նկ և արեւ մարդու հոգում պիտի լինին, մարդու հոգում։ Վա՛յ նրան, ով հոգում արեւ չունի ու ձեռքին կռան...

Մորիկն էր մոռնում դրսում, յարկ ու քնակութիւն դողդոջում էին, հեծեծում հովի շառաչի տակ և մայր հողը տնքում էր ծանր ու խորունկ իր հին կարօտը՝
«Արեւ, արեւ»...

Այն տարին կռուկները շուտ հեռացան մեր աշխարհից, ցրտերը շուտ բնկան, աւերիչ մորիկները վաղաժամ ելան, ու մենք ձմրան բնադուն չարիք, արտ չըցանցեցինք։

Յոյսերս մնաց հօրս բազուկն ու կռանը, գարնանացան ու գարնան արեւը կենսատու, երբ կռուկները նորէն կը կղզան մեր երկնքի տակ իրենց ողջոյնը զարթնող կեանքին։

ՄԵԼՔՈՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

Գրեց՝ Ա. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

I

Ձեռքդ զրածի պէս միշտ կը գտնէիր նրան արեւուն իր յաւերժական անկիւնում, ակնոցը՝ բլթին, ծուխը՝ բլրւին, լրագիրը՝ ձեռքին. առջևը փայտէ հասարակ սեղան, վրան սուրճի գաւաթներ, գիրք, զրիչ, թուղթ ու թանաք։

Մեղքոն վարժապետը 55 տարեկան մի մարդ էր, առողջ ու միջահասակ, արեւադէմ մազ-մօրուքով. առանձին ժամանակ լուրջ ու խոհուն գէմքով, իսկ մարդկանց մէջ՝ ժպիտը բարի աչքերում և անուշ ու խելացի խօսքը շրթունքի վրայ։

Հասակն առնելուց յետոյ սկսեց պարարտանալ. այնպէս որ յաճախ բարեկամները կատակով ասում էին նրան.

— Վարժապետ ջան, փորըդ օր-օրի վրայ առաջ կ'երթայ։

— Է՛հ, ես էլ օր-օրի վրայ յետ կ'երթամ։

Մինչև գրեթէ 50 տարեկան հասակը ծխական դրօշմ ուսուցիչ էր նա հայոյ լեզուի և դասամիջոցներին աշակերտների վրայ հսկիչ. բայց, երբ օրէնք դուրս եկաւ, որով դասատուներին պատշաճ վկայական էր պահանջում, նա այդպիսին չունենալով, դարձաւ լոկ վերակացու։

Եւ երբ ռուսաց պետութիւնը գոցեց հայկական դպրոցները, նա էլ հազարաւորների հետ մնաց բացը։ Սակայն 25 ամեայ երկար պաշտօնավարումից մի փո-

բոր գումար ունէր յետ ծգած, որ մի բարեկամի մօտ պահէր տուելու. որից ամսէ-ամիս մի բան էր առնում և խնայողաբար ծախսում:

Բաւական էր այդ գումարը իրեն, որովհետեւ չոր գրուխ մարդ էր և սակաւապէտ, ամէն բանի մէջ ժուժկալ:

Նա չէր ամուսնացել, և չէր ամուսնացել սկզբունքով. նրա ասելով — «կինը զարտուղի հոլովուող էակ է», և լուսարանում էր աւելացնելով, որ եթէ մտնի կեանքիդ մէջ, ա՛յնպէս կը խճճէ ուղեդդ և ուղիդ. որ հորդ տան դուռն իսկ չես ճանաչի. մինչդեռ խելքը նրա համար է, որ մարդ գտնի իրեն առուն և վճիտ սրտով երթայ մինչև վերջը:

Բայց այդ սկզբունքը նա չէր ուզում տիեզեւայա նայնել. րեզհակառակը ստեպ ասում էր թէ՛ — «Աշխարհը կնկայ վրայ է շինած — ու կնիկն էլ՝ սուտիք». թէև վերջին հատուածը միշտ քիի տակ մրմնջալով:

Երբ վերջին տարիները լուրջ թէ կատակով իր տարեկիցները ասում էին նրան թէ՛ — էս չեղաւ, վարժս պե՛տ, մենակ մնացիր, լաւ կը լինի՝ մի կնիկի ճարես. քանի շատ ուշ չէ:

Նա էլ կատակով պատասխանում էր:

— Ես էլ հա՛-հո՛ւ, էս էլ կնիկ դառնալու վրայ եմ. էլ կնիկն ինչո՞ւս է պէտք:

Նա ապուստ էր հօրենական հին պզտիկ տնակում. այսինքն՝ գիշերները միայն քնում էր այնտեղ. որովհետեւ վաղ առաւօտուց սրճարանումն էր ուտում-խմում ու յոտմիջօրէի հանգիստ առնում: Հոն էր կարդում ու գրում: Այսպէս, ամբողջ օրը, չհաշուած այն պահերը, որ անց էր կացնում այս կամ այն բարեկամի արհեստանոցում կամ խանութում:

Անգրագէտների նամակ գրողն էր նա ու նամակները կարգացողը, մուրհակներ ու պայմանաթղթերը գրողը, վէճեր, լաքրողն էր ու խռովներին՝ հաշտեցընողը: Եւ իր այս անհրաժեշտ, օգտակար դերի համար ամէնքը յարգում էին նրան, շարունակ հիւրասիրում, կարծես, այս կերպով վալձահատոյց լինելով նրան. որով համարեա թէ ծուխի և սուրճի համար դրամ չէր ծախսում նա, — և բացառութիւն չէր նաև ճաշը, որ շատ յաճախ ծանօթ-բարեկամ հրաւիրում էին նրան սեղանակցելու համար:

Եւ արդէն սովորական բան էր հայկական փոքրիկ քաղաքներում այն երեսօթի, որ մարդիկ չէին կարող հացի նստել առանց հիւրի. ծխում կամ սուրճ խմում, առանց ուրիշին հրամացելու. ուր մնաց բոլորից յարգումս վարժապետի վերսրբմամբ, որին պատուելը պատիւ էր և պատուողի համար:

Այլևս ի՞նչ էր մնում իրեն ծախսելու — հագուստ, լուացք և ուրիշ երկրորդական պետքերը, որոնց համար իր խնայած դրամը լիուրի բաւարար էր:

Այն սրճարանը, ուր բնակում էր վարժապետը, վաղուց կորցրել էր իր տիրոջ անունը և կոչւում էր «Մեկքոն վարժապետի սրճարանը»:

— Ո՛ւր կ'երթաս, ո՛ւր էիր:

— Մեկքոն վարժապետի սրճարանը:

Եւ համբաւաւոր ժամադրաւոյն էր նա քաղաքի արհեստաւոր դասի, Այնտեղ լաճախում էին արհեստաւորները և գլխաւորապէս վարպետները, և նաև մեր խանութպանները:

Ամէն օր ճաշից յետոյ դու երեկոյին, իսկ կիրակի և տօներին, ողջ օրը բոլոր, հաւաքւում էին այդ անուանի յարկի տակ պատուաւոր վարպետները, խօսում

էին քաղաքական և ազգային հարցերի մասին, իրենց համբարի և քաղաքի գործի և գէպքերի մասին, հարցնում էին վարժապետի կարծիքը շօշափուող իրերի մասին, և ուշիւ-ուշով լսում էին նրան, իբրև հեղինակաւոր մի անձի:

Եւ արդէն վարժապետն էլ ամէն երևոյթի մասին իր ուրոյն կարծիքն ունէր՝ խտացած մի երկու բառի մէջ, որ նման ժողովրդի իմաստուն ասածններին, ասում էր տեղին ու հարկին:

Բացի այդ, նա ամէն օր կարդում էր նրանց համար օրուայ լրագրողները և մեկնաբանում աշփոքները՝ իսկ ձրմ. րան երկար գիշերները կարդում էր կամ պատմում զանազան վէպերից կամ ազգերի պատմութիւններից:— Մելքոն վարժապետը հիմի մեծերիս վարժապետն է,— լրջօրէն ասում էին արհեստաւորները, և գոհ էին իրենց վարժապետից:

Երբ սրճարանը օրուայ որոշ ժամերին ամայի էր դառնում, վարժապետը լռութեան սւ մենութեան մէջ՝ ամփոփուած իր տեղում, աչքերը՝ գոց, ձխախտաւ շրթունքից կախ, կծկուած քր հոգու մէջ խորհում էր. խորհում էր նա իր տեսածի ու լսածի վրայ, անձ. նական սպրումների և ուրիշների փորձերի վրայ. և խորհում էր ժամերով, որ ընդհատուած էր միայն հանգած ծուխը վառելու համար:

Եւ երբեմն լանկարծ աչքերը բաց էր անում, մի սուրճ էր ապսպրում, ապա սեղանի արկղից հանելով մի կաշեկազմ տետր, որի առաջին էջի վրայ խոշոր նրշանակուած էր «Մտաց Մատեան» խորագիրը, և այնտեղ հաստատուն ձեռքով, կապոյտ թանաքով մարմնացնում էր իր խորհածի արդիւնքը.— երկու խօսք, մի մտածում, մի կարճ ու կտրուկ միտք:

Ոյդ սովորութիւնը ունէր մօտ տասը տարուց իվեր: Եւ ապա նորից սուգուււմ էր իր ներաշխարհի մէջ, մինչև որ սրճարանը լցոււմ էր մարդկանցով և նրան արտաշխարհ հանոււմ:

— Վարժապետ ջան, ի՞նչ ես մտքում, հերի՛ք է: Թէ՛, սուրճ, համարձեղ ի՞նչ է ուզոււմ,— դիմում էին յաճախորդները, միաժամանակ ձխատութիւնն սպասաւորին հետ ուղարկելով նրան:

Մելքոն վարժապետի կեանքը զրեթէ բոլորովին թափուր էր արտաքին գէպքերից և արկածներից: Նա չունէր կեանքի պատմութիւն. իր հայրենի գաւառից դուրս ոտք չէր դրել. ոգելից խմիչքներին թշնամի լինելով՝ միշտ զգաստ, իր կշռուած բնաւորութեամբ միշտ անայայտ, որով ո՛չ մի մարդու հետ վէճ ու կռուիւ չէր ունեցել:

Միայն պարտաճանաչ վարժապետ էր եղել թէ՛ ուրիշներու և թէ՛ նոյնիսկ իրեն հանդէպ.— և ուրիշ ոչինչ:— Աշխարհը շատերի համար,— ասում էր նա,— կռուի ու գլխացաւի տեղ է. ինձ համար նա պատուհան է, որտեղից նայում եմ աշխարհի բաների վրայ, մտածում եմ ու ծուխս քաշում:

Եւ թէպէտ գիտակից կամքով հիւռու էր պահում իրեն աշխարհի խաղերից, սակայն երեք աւախաւթ գէպք հանդիպել էին նրան,— հակառակ իր գիտակից կամքին:

Մի անգամ, Երեկոյան գէմ, ամառը, գետը լողնալուց վերադարձին, քաղաքից դուրս երկու սրիկայ յարձակուել էին վրան, կողոպտել էին ժամացոյցն ու քսակը:

Ոյդ գէպքի վրայ նա այլևս ժամացոյց չառաւ, ասելով.— «Մարդ ինչքան քիչ մտածէ ժամանակի,

ինչպէս և մահի մասին, այնքան շատ ժամանակ կ'ու-
նենայ:

Եւ յոգնալու գնալիս, եթէ մենակ էր, դրամ չէր
առնում հետը, խորհելով թէ մարդ որքան չունենայ,
գողից փախ չի ունենայ:

Սի անգամ էլ ռուսաց գաղտնի ոստիկանները բռն-
եւէն էին նրան, մեղադրելով թէ՛ ժողովրդի մէջ յիդա-
փոխութիւն է քարոզւում. Ոստիկանապետի մօտ նա
անկեղծութեամբ խոստովանել է, թէ՛ ինքը թէև ազ-
գասէր մարդ է և ազգի սգատութեան տենչացող,
բայց յնդափոխական չէ, քովհետև իւր կարծիքով,
հայ ու ժողովրդի բան է թիւրքի և ռուսի բերից Հա-
յաստան ազատել:

Չնայելով այս անկեղծ խոստովանանքին՝ նրան
բանտ են նետել, ուր մի ամիս մնալուց յետոյ միջնորդ-
ութեամբ արձակել են:

Երբ սրճարանում բոլորը ուրախ սրտով շնորհաւո-
րել են նրա ազատումը, նա անտարբեր կերպով պա-
տասխանել է. — «Մուխ ու սուրճն անպակաս լինէր,
ինչքան կ'ուզէին, թող պահէին. բանտն էլ աշխարհ է
աշխարհն էլ մի բանտ»:

Երրորդ դէպքն էլ այնպէս է պատահել, Վարժապե-
տը դպրոցական ամառուայ արձակուրդին երեք ամսով
գնացել է գաւառի ջերմուկները լողնալու ոսկրացաւից
բուժուելու համար, և իր տունը երեք ամսով վարձու
է տուել մի այրի կնոջ: Վերադարձին խնդրել է կնոջը,
որ թէ վարձը տայ և թէ ազատէ ընկալարանը. կինը
հրաժարուել է կատարել նրա պահանջը, պատճառա-
բանելով թէ՛ հիմա փող չունի և թէ ուրիշ տուն դեռ
չի գտել: Վարժապետը մի շաբաթ պայմանաժամ է
տուել, ինքը այդ միջոցին թէև ստիպուած լինելով
պահգտնում գիշերել:

Շաբաթը լրացած, նորից եկել է: Կիսը այս անգամ
մի ամբողջ ամիս միջոց է պահանջել: Վարժապետը
սկզբում չի համաձայնել, ապա համաձայնել է այն պայ-
մանով, որ կինը գոնէ վճարէ վարձը, որպէսզի ինքն
էլ կարողանայ պահուկում ապրել: Կինը դրան էլ չի
համաձայնել: Վարժապետը՝ ցարահատ, սպառնացել է
նրան օրէնքի անուկով:

Այն ինչ՝ կինը վայրկեան չփախցրած՝ դուրս է թռել
փողոց, աղմուկ-աղաղակով գլխին է հաւաքել ողջ
խաղը և լալով ասել է, թէ վարժապետը իր պատուին
դեպել է. այրի, անտէր կնոջ անբարոյ հառաջարկներ է
արել, և իր մերժման վրայ սպառնացել է անմիջապէս
իրեն՝ պզտիկ որբի հետ փողոց նետել. միթէ հայու-
թիւն է. խեղճ, աղքատ կնոջ հետ այդպէս վարուել...

Գէշ մարդիկ հաւատացել են այս զրպարտու-
թեանը լաւ մարդիկ չեն հաւատացել: Եւ վարժապե-
տի բախտից հաւատացողների թիւը աւելի է եղել:

Մինչ այդ՝ միջնորդներ են ծագել և հաժողել են
կնոջը որ մի օրուայ մէջ հեռանայ և բերանը զոցէ,
դրա փոխարէն՝ վարժապետը հրաժարուի դրամական
պահանջից: Հակառակ դէպքում ոչ ոք պատասխանա-
տու չէ, որ խայտառակութիւնը քաղաքի չորս ծայրը
ձայն տայ. «Անուշի կապել բան, ուրիշ մար չկայ». այդ
են պնդել սրտցաւ միջնորդները շարունակ:

Վարժապետը՝ յարկարժակի եկած՝ համաձայնել է
լուեայն. մի կողմիս էլ ընազդական վախ ունենալ թէ՛
կնոջական խորամանկութիւնից և թէ՛ դատարանից ու
փաստաբանից:

Սակայն, այս դէպքը այնպէս էր շշմեցրել վար-
ժապետին, և միմիայն այս դէպքի վերաբերմամբ այն-
պէս էր կողպուել նրա դատողութիւնը, որ մինչև վեր-
ջին էլ անկարող եղաւ նա իր այդ ապրուիւր մի մտքի

մէջ ձևեր:

Այս դէպքերից յետոյ ուրիշ անհաճոյ բան չի պատահել նրան: Եւ տարիներէից ի վեր ապրում էր նս հանգիստ ու անտենչ, սրանցից հիւսուած մի տեսակ զուարթութեան մէջ՝ ստէպ յայտնելով իր գոհունաւ կուլիւնը բարեկամներին. — «Հօգու խաղաղութիւնն է գլխաւոր բանը, ու աշխարհս էլ մեր սրտի հայելին է. տխուր ես, արեւը ալքիդ կը սենայ. ուրախ ես՝ պարտքերդ առնելիք կը դառնան»:

Սակայն, այս խաղաղ հոգով հոսող կեանքի նորից իր մշտական թաքուն հոգսը ունէր, մի բաղձանք — Աստուած հեռու պահէ կնոջից ու կռուից, փորձանքից ու բժշկից, դատարանից ու կառավարութեան դռնից. և հնա՛ր էր արդեօք, երբ նրանք չորս կողմէ պրակ են ձգել:

Եւ ամէն օր, առաւօտ-երեկոյ, աղօթքի պէս կրկնում էր այս բաղձանքը:

II

ՄԵԼՔՈՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԻ «ՄՏԱՅ ՄԱՏԵԱՆԻՅ»

- ✓ — Կարճ խօսքը նշան է երկար խելքի,
երկար խօսքը՝ կարճ խելքի:
- Պարծենդին կը թռցնեն,
Հացո ձեռքից կը փախցնեն:
- Ուրիշի համար լացողը
Ուրիշի աչքով կը կուրանայ:
- Մահը չլինէր,
Թագաւորի աօր հերիք էր:
- Մեզ զոգողները խելօք կ'երեւնան:
- Հաւն որ դրախտ երթայ,
Հաւկիթ ածելն էլի չմոռնայ:
- Հարուստ կիւնը գլխիդ կուտայ
Գիտուն կիւնը բերնիդ կուգայ:
- ✓ Սիրուն կիւնը դէսից-դէնից
Քնքի պէս-պէս զաւակ կուտայ:
- Տեղ կուտաս կողքիդ,
Կը նստին գլխիդ:
- Ուրիշի ֆլասք
✓ Լինի՛ քո դասը:
- Անգէտը չգիտցածից է գոհ.
- Կիտունը գիտցածից՝ անգոհ:
- Ամէն բան պատճառ կ'ունենայ,
Կնկայ լացը անպատճառ է:
- Աշակերտի խեղճը բաց,
✓ Բերանն ինքը կը բանայ:
- Սորվեցնելով բան կը սորվիս:
- ✓ — Աշխարհի՛ վարժապետ,
Մարդը՝ աշակերտ:
- Յիմարը յամառ կը լինի,
Նեղսիրտը՝ կռուարար:

- Մարդիկ շատցան, իրար դիպան,
Տուգատն ընկաւ, ելան վրա:
— Վաճառականի երդումը
Կը քանդէ մարդու տունը:
— Շան յետև'ը կեցիր,
Իշու առջևը:
— Քո կերածը որ փորս երթաւ,
Թագաւորին գլուխ չեմ տալ:
✓ — Տղամարդը չէ կնկան սանձ դնողը:
Երեսնան է կնկայ հոգին հանողը:
— Երկու կնիկ դրախտի մէջ
Կրրնա՞ն ապրի առանցի վէճ:
— Հարուստի հացը
Աղքատի լացն է:
— Փողն ու գող —
Իրար ծնող:
— Այսօրուայ համար տուն կը փորենք հողի մէջ,
Վաղուայ համար բերդ կը շինենք օդի մէջ:
— Երբ Երսուս ասաւ՝ սիրիւ թշնամուն,
Այն ժամանակ թիւրք չկար աշխարհում:
— Աղքատ կը նշանակէ աղիքահաւ:
— Մարդը հող է, ուշքն ու միտքը՝ փող.
Հարուստ մարդն է չքունուած գող:
— Ընկայ, ելայ, կորստի, գտայ...
Շա՛տ լսիւ, քի՛չ հաւատալ:
— Մինչև զարթնի ձայնը խրդճի,
Հոգին կու գայ բերանը խեղճի:
✓ — Խօսքը կը քարոզէ,
Գործը կը համոզէ:
— Մարդու թշնամին իրեն փորն է:
— Փող ունիս, կ'ասեն՝ աղա՛ Պետրոս.
Փող չունիս, կ'ասեն՝ ա՛յ տղա՛յ Պետրոս:
— Կեանքը կարճ է,

- Յոյսն՝ երկար:
— Եթէ քարը ծառ դառնայ,
Ոսկի կացին քեզ ընծայ:
— Կը խոստանան —
Կը գոսանան:
— Ով որ կ'ասէ՝ թէ կռիւր լաւ բան է.
Գլխին պի՛նդ զարկ, որ իմանայ՝ ինչ բան է:
— Հարուստը կը քաղէ նուշը,
Աղքատը՝ փուշը:
— Մարդը տաշեղ է, բանտը՝ զիւ քամի,
Ուր որ ուզենայ, կ'առնի, կը տանի:
— Ընկեր կը նշանակէ բնդկեր.
Հե՛տս բանիր — հե՛տս կեր:
— Հին ձորձը չի տաքցնէ.
Ամենօրուայ նոր գործը
Հին փորձը չի քէցնէ:
— Ով ո՛ր ստեղծեց երկու բերան,
Աշխարհ ձգեց կռուի մէրան:
— Յոյսն ինքնիրենից կը գոլանայ,
Ու ինքնիրենով կը գոհանայ:
— Ամուսին՝ մարդ ու կին —
Երկու հոգի — մի մարմին:
— Ժամանակի մազարը
Կ'ուտէ ողջ-աշխարհը:
— Տանջուելով՝ ժամանակը երկարացաւ.
Երկարելով մեր խեղճ կեանքը կարճեցաւ:
— Մօր լեզուն մոռցողը,
Հօր լեզուն խսկի չի լիշէ:
— Նախանձ ուրիշի փառքին,
Որքուն կնկան ու գանձին,
Կը նշանակէ, նախ իր անձին
Փռնքն ուրիշի, գանձ ու կին:

— Հայրըդ եթէ հօրդ անուհով խոստում տայ:
Գրաւը առ, էլի նորից մի հաւատա:
— Կնիկը շնչիդ նստողն է
Պնչիդ զարկողը,
Ընչիդ ուտողը:
— Երկար չի կենայ փողո շուայի քսակում,
Սիրուն կինը մէկ մարդու զրկում:
— Լաւ հաւը թըխական կը նստի,
Լաւ կնիկը տղոցկան:
— Այն մարդո՛ւց վախեցիր,
Որ քեզնից կը վախենայ:
— Աշխարհը կայ ու կը մնայ,
Մարդը կուգայ ու կ'երթայ:
Պատահմունքն է որ կոյր աչքով
Մարդկանց պիտի կառավարէ,
Մէկին մարէ, միւսին վառէ:
— Բարեկամը հարստութեան պոչն է,
Պոչն էլ հարուստի ճանչաքչիլը:
— Սէկ մարդի բողկերն հաւսար չեն իրար,
Ո՛ւր մնաց մարդիկ աշխարհէ աշխարհ:
— Ինկայ խուլը կայ,
Մունջը չտեսայ:
— Շատ կարժուելի տեսակ ու ձև
Անցայ, դարձայ:
Հարուստի ու աղքատի միջև
Կարմունջ չտեսայ:
— Քանի սև է թելը մազիդ՝
Կը դիմանան հազար նազիդ:
— Այսօր աշխարհ մանէ ման,
Վաղը նեղիկ գերեզման:
— Մարդ կը յուսայ գալիք օրուան,
Գալիք օրը՝ անելք զնդան:

ՉԱԼՕՆ

Գրեց՝ ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Աւելի ծեր քան մեր գիղին երկցփոխը. սակայն անոր
պէս ակնոց չէր գործածեր Չալօն:

Երկու լայն տերեւներու նման երկու ականջները կախ,
պօչ՝ թոյլ, այլևս կռնակին վրայ կծկելու անկարող:
Ծանր ու միշտ վար ինկած կոպերը աչքերուն մեղմադ-
ձօտ երևոյթ մը կուտային: Դէմքը խորհրդաւոր էր մա-
նաւանդ, երբ ճամբուն վրայ, միսմինակ, դուռնը լուսն-
կային անկած, լուսնկան կը հօտուլ տար:

Մէք գիւղի լուսնկան ալ, բոլոր գիւղի լուսնկաներուն
պէս, եկեղեցիին դմէթէն չէր հեռանար. շատ անգամ
անոր վրայ կ'իյնար. հոն կը հանգչէր: Չալօն դուռնը,
հիւսիս երկարող մագնիսի մը պէս, այն կողմն էր միշտ,
կը կաղկանձէր ու կ'ոռնար պղնձի պէս արձագանդաւոր
քարաւրներու ձայնով:

Ո՛. Խ.Ն. . . . ու աճ. . . . ու աճ. . . .

«Չալօ, օչո, Չ. լօն», — կ'արձնային, ձայն կուտա-
ին դրացիները: Եւ Չ. լօն լռեցնելու համար մութին
մէջ կօշիկի կուժի կտորներ վար կը նետէին:

Դէշ նշան էր:

Չալօն կը սթափէր. կը ճանչնար անոնց ձայնը: Օուի-
քին մօտ, շապիկ մը վրան մերկ սրունքը քերողը, Ուս-
տա Չաքարն էր:

«Հէ՛յ, Չալօ, օր մ'ալ էս Սուրբէկին մեռնելու խաշ
պարը չտա՞ս»:

Կը կատակէր Ուստան քնէն թափրփած աչքերու
խնդու քով:

Ծեր, իր կեանքին վրայ գողգողացող ուր և այլի Սուրբիկը. կը լսէր. փոքրիկ պատուհանէն կախուած դեղին սեխի մը պէս, դէմքը երերցնելով կը հայտէր, կը արեւորար, մութին մէջ կ'անիծէր սնվերը:

Ուստա Զաքարի հաճութիւն ալ այդ էր:

Շատ անգամ մեռել չկար: Սակայն օվ հասկցած էր Զալօյին և լուսնկային գաղանիքը կախարդական, — ա'յնքան կախարդական, որքան զմբէթին և լուսնկային մտերմութիւնն էր Զալօյին համար:

Զալօն կը լռէր. կը սիրէր իր մտերմ ձայները լսել իր մինակութիւնէն չսարսափելու համար: Ոտքերուն վրայ կ'եղէր, պոչը կ'երերցնէր, յետոյ, երբ Ուստան հեռանալ ցուրճէն, Զալօն փոշիներուն վրայ կ'երկնար, լեզուն ներս կ'առնէր, ու դունջը՝ երկու խաչաձև ոտքերուն վրայ երկնցուցած՝ կը քնանար անհանգիստ, ընդհատ ընդհատ կաղկանձուժով:

Կռուքեան մէջ Զալօն քանի մը անգամ գլուխը վեր կ'առնէր: Ոչինչ. թերևս ցուրճէն կատու մըն էր, որ անցաւ, և կամ փողոցին հսկայ սայլն էր, որ մեծ շունչ մ'առաւ:

Է՛հ սա սայլերը ո՛րքան ծոյլ ու խորունկ կը քնանան, չեն արթննար, մինչև որ մարդիկ չգան, չհրմշակեն, ահանջներ չանցնեն, եզներ չլծեն. այն ատեն միայն կ'արթննան, ու կը սկսի դէպի դաշտ քնաթաթախ, լալկան ժողովուրդ մը, — կը մտածէր Զալօն:

Լուսս դէմին, խորունկ անդունդէն եկող ոռնաձայնէ մը կ'արթննար միշտ: Զալօն կը ճանչնար այդ ոռնաձայնը. կ'եղէր, կռնակին փռչիւնները կը թօթուրուէր, բերանը լայն բացած կը յօրանջէր ու կը քալէր այն ուղղութեամբ, ուրկէ ժամկոչը պիտի գար:

Զալօն, պոչին վրայ քսուելով կը մօտենար անոր, խնկահատ փէշերը կը հոռուրտար այնպէս ինչպէս բո-

րոտներ Յիսուսի փէշերուն պիտի քսուէին, ջերմեռանդ ու երկրաշարժէն ուրովետու Զալօն. համար բովանդակ տիեզերքին մէջ չկար այնքան ամենակարող մէկը, որ քան ժամկոչն էր:

Արևը անոր ոռնաձայնէն կ'արթննար. աստղերը մէկիկ մէկիկ կը պահուէին. լուսնկան կը դժգունէր, թիթեղի գոյն կ'առնէր, երբ ժամկոչը դուրս ելլէր տունէն: Անոր ոռնաձայնէն պատերուն ստուերները անդէ բռնուած՝ կը դողդուղային: Արդեօք ժամկոչին հրամանովը չէ՞ որ լուսնկան գիշերները զմբէթէն չէր հեռանար: Ժամկոչը եթէ ուզէ նայիսկ, մազաճառ կիւրեղի բոլոր մէսերը վար կ'առնէ ու շունքուն կը բաշխէ: Ժամկոչն զօրութիւնը մեծ էր Զալօն համար:

Ի՛յաւ ալ ժամկոչի ոռնաձայնէն արևը կ'արթննար, աքաղաղներն անոր անցքը կը շնորհէին. ստուերները, տան սողնօցներէն ներս անկիւնները կը սողնուէին:

Գիւղին մէջ կը սկսուէր եռուղեռ մը:

Գոթանենց տան մշակները եզները դուրս կը հանէին, խոփերը կը չնչնցնէին՝ ակամայ քարերուն զարնելով, եզներու վզին սամինները կը կտայէին ու քթթթ, յմէկ ականջին ներսի մասը դուրս չըջուած իշու մը վրայ կը բառնային սերմնու ցորենը:

Զալօն հոն էր. իր ետեւի երկու ոտքերուն վրայ պզգած՝ իր թաւ պոչը գետին կը զարնէր, — նշան իր բարի ու անսահման ուրախութեան:

Ո՛րքան կարօտցեր էր ժարդիկ:

Ու ձիերու մետաղային խրխինջներու ու աքաղաղներու սուր կանչերուն ու մշակներու աշխատանքին հետ Զալօն ալ մերթ ընդ մերթ իր բաւը ձայնը կը ձգէր՝ դոհ և խնդումներով:

Զալօն, իր ծանր պոչը գետին քսելով, վիզը կախ, մինչև ինչպէս զարնէր ձամբու կը դնէր մշակները ու կը

մերադառնար հօն, ուր յուկայի քոթոթ շուները՝ վաղուց
դիրք գրաւած՝ անհամբեր կը սպասէին մասվաճառ Կիւ-
րեղին:

Կիւրեղ կ'ուշանար:

Շուներէն շատերն, իրենց վրայ քրտնաբերելով, զսող-
ուած էին. մէկը իր վէրքը կը լիզէր. ուրիշ մը ե-
րեք ոտքերու վրայ կաղալէն դեռ նոս կուգար. մէկայլը
քրտնաբերու վրայ չորցած արիւնը կը լիզէր: Տկլոր ու քո-
տած շուներ՝ մաղերնին թափած:

Այդ բոլորին մէջ է'ն լուրջը Չալօն էր, — մտածկոտ
գլուխով, պատկառելի, խնայէս դառաւոր:

Կիւրեղ կուգար իր ատենին. սակայն շուներուն այն-
պէս կը թուէր, թէ կուշանար:

Փողոցի անկիւնէն կը տեսնուէր Կիւրեղը, իւզոտ կող-
քով մայր տոմարը անութին տակ. այս անգամ այժի մը
հետ կը քաջըլուէր:

Կիւրեղի տմէն մէկ շարժումին կը հետեւէին շուները:
— անհանգիստ, սլուրջուկ աչքերով. երբ ան պատահա-
բար իրենց մօտենալու բլլար, բոլորն ալ իրարու վրայ
կ'իյնային, ճամբայ կուտային: Անոր տրամադրութիւնը
հասկնալով շուներու համար շատ քիտաւոր և իմաստուն
աշխատանք էր:

Եւ, ինչ ուժ. Կիւրեղ մատի փոքրիկ շարժումով մը
կը բանար դուռը: Շուները անոր ուժէ, անոր դիւս-
լին կերպարանքէն կը սարսափէին. որովհետեւ շատերը
անոր հարուածներէն հաշմանդամ դարձեր էին:

Շուներուն այնպէս կը թուէր, թէ Կիւրեղի դէմքին
բոլոր զգայարանքները իրենց տեղերէն խախտած էին:
Այդ երևոյթը կուտային մասնաւորապէս անոր թաւ յոն-
քերուն տակ ապաստանող չիլ աչերը: Խոշոր քիթը կտր-
ծես ճակատին մէջտեղէն կախուած էր. ակունքերը իր-
շարուած էին. ականջները վեր վար փակցուած: Անոնց

աչքէն կը թուէր, թէ այդ զգայարանքները բոլորը մէկ
կը շարժէին, երբ կը բարկանար և կամ մօտն գնիւր կը
պոռար: Չալօն մանաւանդ աչքերը չէր հեռացներ Կիւ-
րեղին եղբիւրաձև պիտերուն քովի այն խոշոր խալէն,
որ պիծակի գոյն, պիծակի ձև ունէր, սակայն չթին
քովէն չէր հեռանար:

Կիւրեղ դանակ վ լեցուն կաշիէ գօտին կը կապէր,
արիւնոտ, կապոյտ շապիկը կը հագնէր ու դուրս կ'ելլէր:

Հօն այժին շուրջը կը հաւաքուէին գեղին կօշկարն ու
արօր, մաճ չէնող Ուստա Չաքարը. կանուխ կուգար
նաև երէցփոխը իր ճաշին համար լաւ երչիկցու մը ա-
պահովելու:

«Լաւ մտցու է, հը», — կը քովէր երէցփոխը:

Չալօն կարծիքն ալ այդ էր:

Արեւ այժի կ'որոճար արագ, մկրատեման իր կզակնե-
րը շարժելով: Ունէր փոքրիկ մօրուք մը, որ կը շարժէր
կզակին հետ արագ արագ: Անոր աչքիւրը, կապտորակ
քարիւրուն ու կանաչ մամուռներուն վրայէն ստեղծ առ-
ուակի գոյնն ունէին. անմեղ, սիրուն այժ մը, որ թե-
րեւ երէկ քրտնաբերու վրայ. փունջ մը խոտ բերանին՝ կա-
պոյտ ճանճի մը, բզզիւնին կ'ուր ը դրէր այժմ անգիտակ
իր լսխճանին՝ կ'որոճար, լաճախակի կճխակները գետին
կը զարէր աղտոտ ճանճերը քշելու համար. նոյնիսկ
եղջիւր կը բռնէր իրեն շատ մօտեցող աղտոտ շուներուն:

Կիւրեղ անգամ մըն ալ իր դանակը երկաթին կը քսէր
ու այժին կոտոյներէ՝ կը քակէր կապը. յետոյ դանակը
կը խածէր. մ ջըք դէի մը սէս այժին վրայ կը ծռէր,
կը բռնէր անոր երկու ոտքերն ու քրվի գետին կը ձգէր:

Այժի կ'աղաչէր, օտարոտի ու լսկան մայիւնով:
Թորե աններուն վրայ բոլորակ դարձող փոքրիկ փոթո-
րիկ մը կ'ըլլար, կը ցնցուէր, կը թփրտար. այդքան
միայն: Սրբեւնը միշտ շուրջէր վրայ ցայտէր: Շուներ

աւելի կը լօռնային, կը խռոյէ, կը խրխռային, տ-
րւելը լակելու համար զերար կը հրմշկէին:

Այդ շուններուն մէջ առաջնութիւնը Չալօինն էր. շատ
հեղ ուրիշ խաչար շան մը հետ, դէմ դէմի, կը սկսէր շատ
կայծ գողւորողութեամբ, որ կը վերջանար իր յաղթու-
թիւնով. քոտաներուն մէջէն յանկարծ կը պատժէր
փողբիկ, աներես շնիկ մը, որ ճշաւով անկիւն մը կը
քայուէր:

Շուները կը վախնային Չալօէն, թէև տարբօրա-
սակայն վարպետ կռուող մըն էր:

Մտադաշ արևը ճարպոտ մտի գոյն — ինչպէս կը նր-
կատէր Չալօն — ցուրիքներէն վար կը կախուէր ու հե-
տըզհետէ վար կուգար, և կը ճերմկնար, կը հասնէր
մինչև այժի փռուած փոսդին, որուն վրայ կիւրեղ փոք-
րիկ կացինով այժի ոսկորները կտորած ու ջարդած էր
միւր, որ ներկուած էր կարմիր ու ճերմակ գեշեցիկ գոյ-
ներով:

Կիւրեղ մտի կտորները կեռերուն վրայ կը շարեր: Մի,
այդ կեռերը այնքան բարձր էին Չալօին համար, որքան
երկինքն էր:

Շուներէն շատեր կը սպառնէին. կացինի հարուածնե-
րէն նետուած ոսկորի կտորներուն ետէն կը վազէին.
կը սպասէին, մինչև որ բոլոր կիւրերը կիւրերուն վրայ
կախուէին. մինչև որ կտոր կտոր ծախուէին. մինչև որ
միւր համեմու ըլլար:

Չալօն սպասող շուներէն չէր: Նրէցփոխին ուսերուն
պէս կը հաւաքէր իր պոչը ու իր բնական փողոցը
կ'որթար, ուր արդէն մանուկները վաղուց արթնցած է-
ին. բռնաբերիկներէն ծուխը վաղուց սկսած էր, ու ժամ-
ւորներ գլուխ կուգային: Չալօն եկեղեցիին ճամբու-
մի վրայ կը կենար, կը խռոնուէր անոց հետ շերմեռանդ
ժամուօրի մը պէս:

Ժամուօրնիւր կ'անցնէին: Արևին հետ, փողոցին
մէջ, կը ժողուէր հացի բարկ հոտ մը:

Գոթաննէք հաց կը թխէին:

Բարկ թանիրին վերև, հացթուխը՝ բոցէն կարմրած,
թանիրին վրայ կը ծռէր, կ'ելլէր, — վրան գլուխը գոչ
չորերով փաթթուած: Հարսներ, աղջիկներ գոռնդ կը
գնաէին, պիկ կը բանային մեծ ու կիւր լուսնիկն պէս:
Պիկները խոնջայէ խոնջայ կը նետէին, մինչև որ կը հաս-
նէին հացթուխ Սառիկին, Սառիկը կ'առնէր, մալէզ կը
քսէր ու արագ շատ արագ թանիրի կարմիր կողին կը
տանէր:

Լուռ ու հանգաւ շուքի մը պէս՝ կրակաւն գաւն
վրայ կեցողը Չալօն էր: Գլուխը վեր վար կը շարժէր,
պոչը կ'երկրցնէր: Մի, այդ պահուն, անոր աչքերը որ-
քան բարի էին, մեռանի գոյն ունէին, կործնա մեռանի
երկու խոյոր կաթիլներ էին:

Չալօն աներես չէր, ներս մանել չէր համարձակեր.
միայն դունջը մարմնոյն հետ աւելի ներս կ'երկարէր
երբ մէկը պտտահարար իրեն մօտենար:

Չալօն առջև շատ անգամ ամբողջ հաց մը կը նե-
տէին, որովհետև փողոցին փորձառու պահակն էր. տու-
ները կը հսկէր: Տախքներուն վրայէն շատ արագ անց-
նող հովի իսկ կ'իմացնէր:

Չալօն գոհ և կուշտ ետևը երկու ոտքերը կը ծալէր.
իր պոչին հետ, առջևի երկու ոտքերը երկնցուցած, սե-
մին քով կը պառկէր: Ան չէր շարժեր նոյնիսկ, երբ հա-
ւերը պոչին վրայէն անցնէին և կամ հաւաք մը անոր
կռնակին վրայ թառէր մէկ օտի վրայ:

«Պերեկիբով ըլլի խաթուն»:

Չալօն յետոյ այս անգամ հոցին հոտը առնողը կուգ
մուրաքիկն էր: Վախվախով ճիւղին փայտը միշտ Չա-
լօն կ'ըմբռնէր. կ'օրհնէր տունն ու տաւարները. ջա-

հիշ հարսներուն երկար արե կը բաղձար. Հայր Աբրահամու սեղանին արատութիւնը կը ցանկար բոլոր տուններուն Մուրացիկը չէր արանջար, կ'օրհնէր միւսնոյն անկեղծ բաղձարով, եթէ մերժէին նոյնիսկ: Սակայն խոշոր դռներով, մեծկակ ախոռով գեղացուն տունէն ո՞վ կը արժեք մերժել:

Չալօն աչքերուն տակէն կը նայէր, կը գմտար, յոյսիսկ անեցիներուն ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալու համար քանի մը անգամ մուրացիկին վրայ կը հայէր եւ կը լռէր, երբ իր անունը տային: Սակայն Չալօն միշտ կասկածոտ էր, կէսախուր աչքերով, ատեն ատեն վեր կ'առնէր իր կզպերը ու կը նայէր, մինչև որ հեռաւար մուրացիկը:

Ամառուայ տաք միջօրէի մը, գիւղը գրեթէ ամայի էր, դպրոցը՝ փակուած, գիւղացիները բոլորն ալ դաշտի աշխատանքի շրջած էին: Շունները շողոտն, առուին եղբիւրքերը կը պառկէին և կամ բաց մնացած տուններէն ներս, թաց ու զով տեղեր կ'ապաստանէին: Չալօն դրպարոց՝ ճակրուն վհայ, սիրինակ, արեւին տակ կեցած էր. — անորոշ ու մելս մաղձոտ:

Այդ օրը դպրոցի մանուկներուն ան ի զուր սպասեց: Քանի մը անգամ մինչև դպրոցին դուռը գնաց. փակ էր. թաթերը դռան վրայ անորոշ աղմուկներ բրաւ: Դպրոցի բակը ամայի էր, ինչպէս թափուր մնացած փնթակը մեղուն երուն:

Այստեղ ի՞նչ շուտ փոխուեց. — մտածեց Չալօն:

Անօթի էր: Դռնը Գոթանէնց՝ բաց մնացած դռնէն ներս երկնցուց. մարդ չկար, հաւերը միայն, բակին մէջ՝ անպէտ ձգուած երկրագործական գործիքներուն վրայ թառած, սկսած էին ձայնաւոր եղերական կրկնոց մը: Անդին, տան կատուն արօրին տակ ինքզինք կը պահէր:

Ու տանիքին վրայ անձեղ մըն ալ, փայտեայ ձողի մը վրայ թառած կը կանչէր խիստ ու խաթուն Մամա. ինչ օճառը գողնալու համար լու առիթի մը կը սպասէր: Չալօն քանի մը անգամ հաջեց. մարդ չկար:

Անտարակոյս այստեղ փոխուած էր: Այդ օրը, չորրորդ անգամ ըլլալով, Չալօն Կիւրեղին խաւովին առջև կանգնեցաւ: Կեռերուն վրայ ոչինչ կար, միայն ուրի մը թոքը, ան ալ մեղուններուն ու ճանճերուն կեր դարձած: Իսկ Կիւրեղ անդին կօշկակարին հետ խօսքի բռնուած էր: Չալօն կամաց մը խանութէն ներս մտաւ ու ածապարանքով՝ ուրի ոտք մը խածած՝ դուրս ելաւ: Կիւրեղը տեսաւ. հաւար տուաւ: Մեծ դանակն առաւ, վազեց ու չիտակ Չալօն կռնակին իջեցուց:

Չալօն ձգեց ուրի ոտքը. վախճառունը ամբողջ գիւղը բռնեց — այնքան աղաչաւոր, որքան հրդեհուած նաւի մը ընկղմումը:

Այդ օրը, Չալօն ամբողջ օրը իր փոշիէ անկողնին վերայ, կղկղաց: Արիւնը կ'իջնէր, կը փորձեր վէրքը լիզել. սակայն վէրքը թիկունքին վրայ էր. երկար լեզուն հաղիւ կը հասնէր:

Երեկոյն, երբ գիւղացիները դաշտէն գիւղ վերադարձան, նորէն՝ աղմուկ, նորէն կետեք. փազոցը ծիծաղով լեցուեցաւ: Բայց այդ օրը Չալօն իր տեղէն չէր կրնար չարժիլ:

Քանի մը օր լետոյ Չալօն սկսաւ քալել. ուռեղած վէրքով. ու այլևս Կիւրեղի խանութին առջև երթալ չէր համարձակեր: Հեռուէն, երբ Կիւրեղի ոտնաձայնը կը լսէր և կամ անոր կապոյտ շապիկին հոտը կ'առնէր, Չալօն՝ պոչը փորին կպցուցած՝ կը վազէր ու սայլերուն տակ եր մտնէր:

Չալօն վէրքը հեռզհետէ օրդնտեցաւ. այլևս ան. տանիլի դարձաւ: Երբ տուն մը մտնէր, անցիները իրար կ'անցնէին, փայտի անխնայ հարուածներով Չալօն դուրս կը ձգէին: Գոթանէնց դուռը անոր դէմ գոյնեցին:

ի. պատ. պատահարար ներս որ մտնէր, անոր ետեւ տան երկաթէ ակիշը և կամ աւելը կը նետէին: Երբ մարդերու մօտենար, ոտքի հարուածներով կը հեռացնէին: Անոր վէրքը անտանելի էր:

Չալօն ալիւս կծկուած, պոչը միշտ ետեւի սրունքի ետեւ մէջտեղ, փողոցին վրայ, անպէտ. ցլա՛նը կոտորած սալին տակէն դուրս ելլել չէր համարձակեր: Կը վախ՝ նար մարդերէ:

Չալօն սալին տակ կմախք դարձաւ. կռնակը աղեղնաձև, մաղերը սկսան թռիլ: Դորթը շերտ շերտ կողերէն մէջ մտաւ: Երբեմն միայն սալին տակէն դուրս կ'ուրէր, երբ փողոցը մարդ չկար. ու քնէն նոր արթնցած, աչքերը շփուած, ապտոտ մալուկի մը ձեռքէն կը խրէր խոշոր հացի կտոր մը ու շոռէն կը պահուէր:

Շատ անգամ իրեն շատ ծանօթ մանուկներ կուգարին, սալին չուրջը կը հաւաքուէին, հացի կտորներ նետելով, դուրս կը կանչէին:

«Չալօ, դուրս եկ, Չալօ»:

Չալօն կը լսէր անոնց ձայնը: Ա՛խ, որքա՛ն կը սիրէր դուրս ելլել, անոնց ձեռքերը լիզել, նորէն բարեկամ ըլլալ անոնց հետ: Մարդիկ ի՜նչ չուտ չար եղան:

Չալօն գլուխը վեր կ'առնէր պահ մը ու յետո՛ւ՝ լեզուն կախ աչքերը միշտ գետնին կը մնար. մտածկոտ: Ան քէն ըրած էր նաև մանուկներէն. որովհետեւ եղած էին չարեր, որ էր ետեւ քսող նետած, նոյնիսկ փոշի մը էին իր պոչէն թլթեղէ հին դոյլ մը կամ ծանր քար մը կապելու:

Այնպէս փոխուած էր, ու Չալօն չհասկցաւ. թէ ինչո՞ւ իրեն համա՛ն այս անգամ լուսնկան ու մեռնութիւնը աւելի մխիթարական էին, քան ցորեկները: Գիշերները աւելի մխիթարական էին, քան ցորեկները: Չալօն սայլման, երբ ալիւս մարդ չկար փողոցները, Չալօն սայլման տակէն դուրս կ'ելլէր, նոյնիսկ մինչև հիւրեղին խաչով մօտերը կ'երթար ու կը թափառէր քնաշըջիկի մը պէս:

Գիշեր մը Չալօն աւելի հեռացաւ, դուրս ելաւ ու

ինքզինք տալիս աշխարհի մը մէջ գտաւ: Հոն տուններ չկային, զինք սարսափեցնող ոռնաձայներ չկային, հոն չկար գոմէշ: Այնպէս լուսնկան բարաթի մը ծայրէն կախուած էր ու մտաւ կանեփներուն մէջ:

Չալօն հեռացած էր մարդերէն, մարդերէն ստացած՝ վէրքը կրնակին:

Ամէն կէս գիշերին, երբ գիւղին վրայ աստղերու լուսնիկը կախուած էր, կանեփներէն կամ չնձուած ցորեկներէն կը լսուէր անաւոր ոռնուկ մը. —

Ուա՛ո՛ւ... ուա՛ո՛ւ... ուա՛ո՛ւ...

Չալօն կանեփներէն դուրս կուգար, գիշեր ատեն լուսնիկն տակո՛ւ իր օսկրուտ, աղեղնաձև կռնակով՝ ապառաժ մը վրայ տեղաւորուած՝ այս անգամ դուռնը դէպի գիւղ, կ'առնար: Ան մայրը աստղերէ աստղ կը զգրդար. կարծես նիւթնայի յաւիտենական պարապուսթեան մէջ ըլլար:

Չալօն ատեն ատեն մինչև գիւղ կ'իջնէր, երբ ամէն ինչ լուռ էր, երբ լուռ էին նոյն իսկ գիւղին շուները: Ան, ոտքերը փարտ դրած՝ կը կենար գիւղին ծայրը, ճամբային վրայ ու կը հաջէր ծեր ծայնով. —

Հօ՛ֆ, հօ՛ֆ, հօ՛ֆ...

Անոր հաջիւնը գիւղին մէջ կը ձգէր չոփ չոր արձապանք մը, ան կը քայլէր, լեճք, լեճք ամայի գիւղին մէջ, ինչպէս անօթի ու նհար գայլը անտառին: Ան շատ անգամ շուներու լակոտներ կը յափշտակէր ու կը մտնէր կանեփներուն մէջ:

Գիւղացիները կը ոտքստիէին անոր ձայնէն: Անգամայն կը հետապնդէր զայն սպաննելու համար. մանաւանդ որ ցորեկ մը, պոչը փորին տակ պահած, վիզը կախ, կանեփներէն դուրս ելած էր ու, զաղտուկ անցորդի մը քուրծով, խածած էր անոր սրունքը: Խածած էր, նաև թուրքերէն խառն քաղաք քանի մը գիւղացի կիներու կրունկները: Չգիտես, զոր տեղէն կամաց մը, Բուփի մը տակէն դուրս կուգար Չալօն ու կը

խածնէր:

Չալօն կատարած էր. անոր բերնէն շուրջ փրփուր տնտած էին:

Ան ձրևոտ, աշուէի մութ գիշեր ժը, Չալօն նորէն գիւղ իջաւ: Չալն ձուն չկար. մութին մէջ անձրևն էր մթայն, որ առէջ առէջ վար կուգար. ու մէկ մըն ալ տանիքներէն վեր, տարածութեան մէջ ու մնացած ագռաւի սև թև ժը կը շարժէր:

Չալօն, չունջը՝ գետին պատերուն տակէն ծանր ծանր կը քայլէր. անոր աչքերուն մէջ կածեսս վառուած սկիւր-նեռու կանաչուակ բոց մը կը ծխար: Գիւղին ծայրը, տան մը մէջ, տեսաւ, որ ճրագ կը վառէր, ու լսեց նորածին երախայի ծը առաջին ճիչը: Յետոյ, կիւրեղի խանութին առջև կեցաւ պահ մը: Անցաւ ձէթ քարին քովէն, ուր յաճախ ժողովի նստած էր գիւղի սեծսմեծներուն հետ, ու մտաւ Գոթանից փողոցը, որ իր փողոցն էր. կանգնեցաւ յոյն ճամբուն վրայ, ուրկէ ժամկոչը կ'անցնէր, կ'անցնէին ժամաւորներն ու մանուկները դպրոցին:

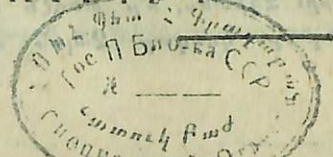
Հեղ մըն ալ, պճճ... յսուեցաւ հրացանի պայթուն մը. յետոյ՝ կայծ վայնասուն մը ու փախչող ոտքերու ձայներ:

Դրացիները աթնցան, դուրս թափուեցան ճրագնէ-րով ու գտան Գոթանինց լաւագոյն եղը, Պօտոն, փողոցին վրայ կեցած, անտարբեր, իր փնջածակներուն յարդե-րը կը մաքրէր: Գողերն իրենց աւարը թողուցեր ու փախեր էին:

Քանի մը քայլ հեռու, հոն սայլերուն քով, գտան չաւ շատ նիւարցած ու շատ ծեր չաւ մը գիւղը:

Ճանչցան: Չալօն էր:

Գողերը գիւղակով ապանած էին:

2424.6

2013

